

KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA

A SZÍNműVÉSZETI AKADÉMIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A napjainkban már egyetemi ranggal rendelkező művészeti felsőoktatási intézmények különleges helyet foglalnak el a magyar felsőoktatás rendszerében és történetében. A színművészek, zeneművészek, képző- és iparművészek képzésére szolgáló iskolák a magyar történelem egyik kiemelkedő társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődést eredményező időszakában, a dualizmus első felében kezdték meg működésüket. Az intézmények megalakulásának körülményeiben, fejlődésük első évtizedeiben nagyon sok hasonlóság fedezhető fel. Megszületésüket az adott művészeti ág legjelentősebb korabeli képviselői és a kulturális élet egyéb meghatározó személyiségei kezdeményezték, a dualista állam kultúrpolitikájának irányítói pedig támogatták a művészek köréből érkező javaslatok.

SZÍNÉSZETI TANODA – SZÍNműVÉSZETI AKADÉMIA (1865–1919)¹

A tanulmány bevezetője az állami művészképzés kezdetének a dualizmus első évtizedeit jelölte meg, valójában a legelső intézmény, a Színészeti Tanoda létrehozására a kiegészítést megelőzően került sor. A Nemzeti Színház művészeinek utánpótlását kívánta biztosítani „Ő császári és apostoli királyi Felsege 1863. évi május hó 10-ik napján kelt legkegyelmesebb kéziratával a színészeti tanoda felállítását elhatározván, annak fenntartására az országos alapból előbb 10, kevéssel azután 11 ezer forintnyi segélyt rendelt fordíttatni.”² Az intézmény a színház kiegészítő részét képezte, felügyeletét az Országos Színházi Bizottmány látta el. A tanoda megszervezésére

¹ A Színművészeti Akadémia történetét összefoglaló fontosabb kiadványok: PAULAY Ede: *Visszapillantás a Színészeti Tanoda 10 évi működésére*. Budapest, Athenaeum, 1874., VÁRADI Antal: *Húsz év története*. Budapest, Franklin, 1884. VÁRADY Antal: *Huszonöt év*. Budapest, Athenaeum, 1890. CSILLAG Ilona: *A százéves színésziskola*. Budapest, Magvető, 1964. (A továbbiakban: CSILLAG, 1964), NÁNAY István: *Tanodától egyetemig. Az intézményes magyar színház- és filmművészképzés száznegyven éve*. Budapest, Színház- és Filmművészeti Egyetem, 2005. (A továbbiakban: NÁNAY, 2005)

² *Visszapillantás a színészeti tanoda 10 évi működésére*. A tanári kar megbízásából szerkesztette PAULAY Ede drámai tanár és helyettes aligazgató. Budapest, Athenaeum, 1874. 8.

gr. Festetich Leó főigazgató és Gyulai Pál aligazgató kapott kinevezést. 1865. január 2-án, az Újvilág (ma Semmelweis) utca 16. szám alatt indult meg a 3 tanulmányi év időtartamú oktatás, egy drámai és egy operai osztályban. A Nemzeti Színház igazgatója, majd 1873-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alatt álló iskola oktatási helyszínei gyakran változtak a kezdeti időszakban (1873: Vármegye u. 9., 1874: Dohány utca és Síp utca saroképülete, 1875: Kerepesi /ma Rákóczi/ utca 1., a Nemzeti Színház bérháza).

Az első évtizedekben számos szervezeti, tanulmányi változás határozta meg az iskola működését: 1875: egy évvel emelkedik a tanulmányi időszak; 1882: tandíj és oklevél bevezetése; 1885–1887: Országos Színésziskola elnevezés; 1886: előkészítő évre emelkedik a korábbi 6–8 hetes próbaidő, 1887–1893: a Zeneakadémia és Színésziskola egyesülése Mihalovich Ödön vezetése alatt, Országos magyar királyi Zene- és Színművészeti Akadémia névvel; 1893: önállósulás Színművészeti Akadémia néven, ismét 3 év a tanulmányi idő; 1899: az előkészítő osztály növendékei csak sikeres felvételi vizsga után folytathatják tanulmányaikat; 1905. április: költözés a Kerepesi (ma Rákóczi) út 21. sz. épületbe, amely a korábbi helyszínek után végre biztosította a megfelelő oktatási körülményeket (700 főt befogadó színház, 2 gyakorló színpad, 2 előadóterem, vívó- és táncterem, könyvtár, irodai helyiségek).

Az Akadémia – az alapításakor megfogalmazott célnak megfelelően – az egész korszakban szoros kapcsolatban állt a Nemzeti Színházzal. Az önállóvá vált intézményt Mihalovich Ödön után Paulay Ede, Somló Sándor és Tóth Imre, a Nemzeti Színház vezető színészei, igazgatói irányították és a tanárok többsége is az ország első számú társulatának tagjaként működött. A századfordulón felpezsdült a magyar színházi élet, számos magánszínház alakult, amelyek a legújabb európai színházművészeti elképzeléseknek is helyet adtak. A hagyományokhoz ragaszkodó akadémiai képzés tartalmában egyre elavultabbá vált és a növendékek létszámát tekintve sem tudott megfelelni a színházak részéről érkező új elvárásoknak. A korszerűtlen pedagógiai elvek, oktatási módszerek tovább élése mellett az I. világháború esztendeiben súlyosabb problémák is nehezítették az Akadémia működését. A férfighallgatók számának jelentős csökkenése, a tanárokat és a hallgatókat egyaránt érintő, fokozatosan romló anyagi körülmények az oktatás színvonalának hanyatlásához vezettek.

A SZÍNMFŰVÉSZETI AKADÉMIA SZERVEZETI VÁLTOZÁSAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A háború befejezése, az azt követő forradalmak, majd az új társadalmi rendszer kiépülése a Színművészeti Akadémia tevékenységében is számos jelentős változást

eredményezett. Az 1918–19-es esztendő eseményeiről igen érzékletes összefoglaló olvasható az 1920-ban megjelent akadémiai értesítőben: „Az 1918. évi októberi események közvetlen hatása intézetünkre abban mutatkozott, hogy a háború befejezése és a fegyverszünet felszabadított sok fiatal ambíciót, tömegestül jelentkeztek fölvételre férfijelöltek s bár a gondos rostálás következtében csak csekély törtszámuk juthatott be, mégis olyan előkészítő osztályunk lett, amilyen évek óta soha. Az *első forradalom* [kiemelés az eredetiben] nem követelt tőlünk sem személyi, sem dologi tekintetben változást: a testület tagjai megmaradhattak helyükön, az intézet szelleme és tanterve pedig következetesen kitartott régi és jól bevált tradícióink mellett. A *második forradalom*, [kiemelés az eredetiben] amely oly gyökeres és végzetes felfordulást idézett elő az egész országban, intézetünkkel egyelőre kíméletesen bánt el. A kormányzatnak ugyanis az volt a terve, hogy az Akadémiát teljesen átszervezi, sőt valójában megszünteti és helyébe egy óriásarányú Színművészeti Főiskolát állít föl. Éppen ezért az iskolai év végéig meghagyta az iskola személyzetét és formálisan, rendelet útján nem követelt változtatást tantervünkön sem. [...] Vizsgálataink rendje igazolja, hogy a múltó politikai divatnak nem áldoztunk, a hatalmasoknak nem hízeleltünk, hanem haladtunk a magunk útján, amelyet számunkra az elődök nemes példája és a tulajdon lelkiismeretünk és meggyőződésünk írt elő. [...] A tanári karnak ez a határozott, megalkuvást nem ismerő szelleme, nagy hatással volt az ifjúságra is. Míg más középfokú és főiskolák kebelében a fegyelem csaknem egészen felbomlott, [...] addig nálunk a fegyelemsértésnek legenyhébb esete sem fordult elő, a növendékek a régi tisztelettel, de egyben a régi bizalommal is érintkeztek tanáraikkal. [...] Intézetünk talán az egyetlen a felsőbbrendű iskolák közül, ahol a jogrend helyreállítása után sem tanár, sem növendék ellen vizsgálatot, sőt még csak igazoló eljárást sem indítottak meg.”³

Az *Értesítő*ben említett Színművészeti Főiskola 1919. szeptember 1-én kezdte volna meg működését. A drámai és zenés műfajokra egyaránt felkészítő négyéves képzés első felében az alapvető technikai és elméleti tudást szerezhették volna meg a növendékek, míg az igazán tehetséges hallgatók mesteriskolában folytathatták volna tanulmányaikat. A főiskolán kétéves rendezői tanfolyam megindítását is tervezték. Az elképzelések megvalósítására nem volt már lehetőség, de közülük néhány felbukkant a két világháború közötti időszak reformjavaslataiban, tantervi változtatásaiban. Az Akadémia vezetése is ennek a tantervnek felülvizsgálatát kapta egyik első feladatául az újjáalakuló vallás- és közoktatási minisztériumtól. A tanári kar munká-

³ Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia 1919/1920-iki tanévről szóló értesítője. LVI. évfolyam. Szerk. LATABÁR Kálmán. Budapest, 1920. 3–4.

ját, javaslatait elfogadva a miniszter 1914/1920. számú rendeletével hagyta jóvá az 1929-ig érvényben lévő Szervezeti és Szolgálati Szabályzatot.

A Szabályzat megfogalmazása szerint az intézmény „[...] célja és feladata: a magyar színművészet haladásának és fejlődésének előmozdítására hivatott művészeknek és művésznőknek elméleti és gyakorlati tanítás útján való képzése. A képzés a drámai és vígjátéki műfajok előadására terjed ki.”⁴ Az oktatás egy előkészítő és három akadémiai osztályban zajlott. Az előkészítő osztály tantervében magyar nyelv, költészet, művelődéstörténet, francia nyelv, beszédgyakorlat és szavalás, tánc, vívás, ének⁵ szerepelt heti 23 órában. Az I. akadémiai osztály összesen 29 órájában az előző esztendőhöz viszonyítva az esztétika, a színjátszás elmélete, lélektan, maszkozás tárgyakkal bővült az elméleti tananyag, melyet a drámai és vígjátéki gyakorlat 12 órája tett teljessé. A következő tanévben a növendékek heti 2–2 tanórán művelődéstörténeti és dramaturgiai ismereteiket bővíthették, míg a gyakorlati képzés időtartama 18 órára emelkedett. A színpadi gyakorlat kiemelkedő jelentőségét és szerepét a Szabályzat a következőképpen fogalmazta meg: „A második akadémiai osztályban a drámai és vígjátéki gyakorlat heti 18 órájából 12 közös a harmadévesekkel. A másodévesek a közös gyakorlat révén a maguk javára értékesíthetik mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a harmadévesek tanulása, haladása, fejlődése láttán szereznek, azokat a tanári útmutatásokat, tanításokat és korrektúrákat, amelyekben haladottabb társaik részesülnek.”⁶ Az utolsó éves művészelöltek klasszikus és modern drámák szerepeinek kidolgozására, a tanulmányokat lezáró vizsgaelőadásra való felkészülésre használták fel gyakorlati óráikat, míg a drámai műfajok elmélete mellett a rendezés szcenikai és művészi alapelveivel is megismerkedtek.

A szakmai elképzelések egy részét az élet rövid időn belül felülírta. Tóth Imre igazgató javaslatára a miniszter 15.548/1923 számú VKM rendeletével a tanulmányi időt három évre csökkentette „a normális gazdasági viszonyok helyreálltáig”.⁷ (Az ideiglenesnek tekintett rendelkezés végül az egész Horthy-korszakban érvényben maradt.) Az 1920-as szabályzat kisebb módosítására az 1926/27-es tanévtől került sor. Ettől a tanévtől az elméleti és gyakorlati tárgyakból szerzett jegyeket a szaktanárok állapították meg, amelyekről az előkészítő és I. akadémiai osztály

⁴ Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia szervezeti és szolgálati szabályzata. Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi, 1920. 3. (Továbbiakban: Szabályzat, , 1920)

⁵ A francia nyelv, tánc, vívás és ének oktatás az előkészítő, I. és II. akadémiai osztály tantervében is szerepelt. Szabályzat, 1920. 5., 7., 9.

⁶ Szabályzat, 1920. 8.

⁷ Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia 1923/24, 1924/25 és 1925/26 tan évekről szóló értesítője. LX., LXI. és LXII. tanfolyamai. Összeállította SZENTESY Lajos az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia titkára. Budapest, 1926. 5. (A továbbiakban Értesítő, 1923–1925)

befejezése után a növendékek bizonyítványt kaptak.⁸ Az 1928-as évtől a korábnál jóval jelentősebb változásokra került sor az állami színészképző intézményben. Az 1922 óta a Nemzeti Színház élén álló igazgatót, Hevesi Sándort 1925-ben akadémiai tanárrá nevezték ki. A modern színházművészeti elveket valló rendező-igazgató évtizedes vezetése alatt a Nemzeti egyik művészileg kimagasló korszakát élte. Sikeres munkásságát megalapozó elképzeléseit a színészképzésben is meg akarta valósítani. Javaslatára alakult meg 1928 februárjában a színészképzés reformját megvitató munkabizottság, amelynek Hevesi mellett Sebestyén Károly, az Akadémia ideiglenes igazgatója, Molnár Dezső, az Országos Színészszövetség ügyvezető elnöke, Beöthy László színiigazgató, Hegedűs Gyula színművész, Harsányi Zsolt író és Sallay Géza, a színészképző magániskolák felügyelője voltak a tagjai.⁹ A bizottság első javaslatai között szerepelt a német és angol nyelv kötelező tárgyként történő bevezetése, amelyre azonban a VKM elvi támogatásának ellenére, anyagi fedezet hiányában nem kerülhetett sor. Megvalósult azonban egy fontosabb elképzelés: Klebelsberg Kuno miniszteri rendelettel bízta meg Hevesit, hogy a tanév második felében a végzős növendékek részére hat előadást tartson a színpadi rendezésről.¹⁰

A reformtantervet kidolgozó munkabizottság működésének eredményeként 1929 áprilisában Sebestyén Károly elkészítette az új szolgálati és tanulmányi szabályzatot, amelyet a miniszter 310–05–1/1929. valamint 310–05–9/1929. számú rendeletével hagyott jóvá. Az évtizeddel korábbi rendelkezéssel összehasonlítva újdonságnak számított, hogy a növendékek három nyelvből (francia, angol, német) választhattak, közülük kettőt kötelező volt tanulniuk. Az elméleti órák esetében kisebb változás figyelhető meg: kikerült a tantervből a színjátszás elmélete, valamint a maszkozás, a II. akadémiai osztályban új tárgyként oktatták a magyar színészet történetét. A 3 éves tanulmányi idő miatt ugyanakkor az óraszámok csökkenése figyelhető meg, a drámai és vígjátéki gyakorlatokra mindhárom osztályban egységesen heti 12 óra állt rendelkezésre.¹¹

A reform bizottság működésének eredménye az Akadémia tanrendjének legjelentősebb módosítása a rendezői tanfolyam bevezetése volt. A szabályzat az intézmény negyedik évfolyamaként jelölte meg a heti 20 órában zajló, egy éves képzést. A ren-

⁸ A szabályzatot a 44.309/1926 VKM rendelet módosította.

⁹ Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia 1927/28 tanévről szóló értesítője. LXIV. tanfolyam. Összeállította SZENTESY Lajos az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia titkára. Budapest, 1928. 5. (A továbbiakban: Értesítő, 1927/28)

¹⁰ Értesítő, 1927/28. 6.

¹¹ Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia szervezeti és tanulmányi szabályzata. Jóváhagyta a magyar királyi vallás- és közoktatási miniszter úr 310–05–9–1929. sz. rendeletével. [Budapest] (A továbbiakban: Szabályzat, 1929.) 6., 8., 10.

dezőjelöltek elméletben a színpadi rendezés feladataival, a kortárs színpad előzményeivel ismerkedtek meg, dramaturgiai és nyelvi órákon vettek részt. A rendezés gyakorlata keretében szövegek meghúzása, színpadra alkalmazása, jelenetek beállítása és betanítása volt a növendékek feladata, akik a tanév végén egy rendezői példány teljes elkészítésével adtak számot megszerzett tudásukról. A hallgatóknak heti 9 órában a II. akadémiai osztály drámai és vígjátéki gyakorlatainak is kötelező volt részt venniük. A tanfolyamra a színész diplomával rendelkező egykori akadémisták mellett „fölvehetők azok az egyetemi végzettségű ifjak is, akik a rendezői pályára óhajtanak lépni.”¹²

A tanfolyam vezető tanára Hevesi Sándor lett, míg a gyakorlati foglalkozásokat Horváth Árpád, a Nemzeti Színház fiatal, tehetséges rendezője tartotta. Az 1929–1930. tanévben indult első évfolyamra tíz növendék iratkozott be. Közülük ketten év közben kimaradtak, négyen bizonyítványt, míg négyen diplomát kaptak. A képzést még egy alkalommal, az 1931–32-es tanévben sikerült hét hallgatóval elindítani. A sikertelenség oka részben az lehetett, hogy a színházi világban nem volt igazán igény a rendezői diplomával rendelkező fiatalokra, így nem tudtak megélhetést biztosító állást szerezni. Az oktatás szempontjából nagy nehézséget jelentett a különböző képzettséggel, ismeretekkel, tapasztalatokkal rendelkező növendékek egységes felkészítése. Horváth Árpád munkába állása után nagyon rövid időn belül felhívta a vezetőség figyelmét az ebből fakadó nehézségekre. Az ő megállapításait támasztják alá a következő tanévekben keletkezett, a vallás- és közoktatási minisztereknek benyújtott éves jelentések, amelyekben szinte szó szerint ismétlődik Ódry Árpád igazgató 1934-ben megfogalmazott összegzése: „A Rendezői Tanfolyamot [...] kellő számú és megfelelő előképzettségű jelentkező híjján az 1932/33 iskolai évben sem nyithattuk meg.”¹³

Az 1930–1937 között az intézmény élén álló Ódry igazgatása alatt egy másik szervezeti újítás hasonlóan sikertelen próbálkozásnak minősült. A hangosfilm gyors térhódítása arra ösztönözte az Akadémia vezetését, hogy a képzési kereteket kibővítve filmszínészképzés engedélyezését kérje a minisztériumtól. Az elképzeléseket az igazgató így foglalta össze a főhatóságnak címzett jelentésében: „Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a magyar filmfejlesztés hazánknak nagy gazdasági és kulturális érdeke, viszont megfelelően képzett és különösen beszélő filmre alkalmas szereplőben nagy hiány van, Nagyméltóságod 9.723-1932.III. rendeletével Akadémiánk keretein belül felállította az egyéves »Hangosfilmszínész Tanfolyamot«, hogy

¹² Szabályzat, 1929. 12.

¹³ Adatok az 1934. évi kormányjelentéshez. Ódry Árpád jelentése a színiakadémia 1933. évi működéséről. Budapest, 1934. április 28. Gépirat. OSzMI Kt. 56.2431 (A továbbiakban: Éves jelentés az 1933. évi működésről.)

olyan filmszínészeket nevelhessünk, akik kiképzésük rendjén gyakorlatilag is megtanulják művészetük mesterségbeli, technikai részét és elméleti oktatásuk folyamán elsajátítsák mindazokat az irodalmi, esztétikai, kultúrtörténeti ismereteket, amelyekre modern és művelt filmszínészeknek elengedhetetlen szüksége van. A Tanfolyam az 1932–33 iskolai évben 11 növendékkal meg is nyílt.¹⁴ A következő esztendő jelentése szerint a nagyszámú jelentkező közül a felvételi feltételeknek 20 fő felelt meg, a felvételi eredményeként 9 nő és 2 férfi kezdte meg tanulmányait. Az év végén 9 növendék vizsgázott, végül 3 hölgyet és 1 férfit tartottak alkalmasnak arra, hogy az előkészítő osztály elméleti tárgyaiból letett különbözeti vizsga után beiratkozhasanak az I. akadémiai osztályba.¹⁵ A sikertelenséget látva az Akadémia tanári kara 1939-ben olyan tervezetet készített, amely a két tanfolyamot a működő keretek közé kívánta beépíteni. A négy évfolyamos rendezői tanfolyam tanulmányi rendjének kidolgozására 1941-ben sor került, de a háborús körülmények megakadályozták az elképzelések megvalósítását.

A reform elképzelések közül a képzés szervezeti kereteinek átalakítása ugyan nem volt eredményes, de az oktatás tartalmi és módszertani elemei jelentős mértékben megújultak Ódry Árpád és az őt követő Kiss Ferenc igazgatósága idején. Ódry Hevesivel egyetértve a modern színjátszás alapjának a drámai szöveg értelmezésén, az adott színdarab stílusának ismeretén és az átélés módszerén alapuló szerepépítést tartotta, amelyhez azonban az alapvető színészi eszközök (köztük elsősorban a megfelelő beszédtechnika) elsajátítása nélkülözhetetlen. Ezeknek az elveknek megfelelően a tananyag jellege az előkészítő osztályban jelentősen megváltozott: a „beszédgyakorlat és szaválás” tantárgy keretében a prózai szövegek tanulása került a középpontba. Az órák célját és a tanárok feladatait a Szabályzat így fogalmazta meg: „A növendékek a helyes és tiszta színpadi beszédet válogatott *prózai* [kiemelés az eredetiben] művekből tanulják és pedig kezdő fokon olvasás, csak később emlékezetből való elmondás formájában. [...] A cél: a tiszta magyar nyelvnek hibátlan, jól tagolt, feddhetetlen tolmácsolása, a beszédtechnika megalapozása. [...] A tanár feladata, hogy felismerje növendéke egyéniségét, ahogy az érzéseiben, gondolkodásában, felfogásában az élő előadás útján megnyilatkozik. [...] De ugyancsak nagy súly helyezendő a képzelőerő, az emlékezőtehetség, a megfigyelőképesség módszeres fejlesztésére, az arcjátékra és a testtartásra.”¹⁶ Az új elveknek megfelelően a tantestület 1930-ban átdolgozott szöveggyűjteményt adott ki, amelyben a prózai szemelvények mellett Ady Endre és Babits Mihály költeményei is szerepeltek. Az I. és II. akadé-

¹⁴ Adatok az 1933. évi kormányjelentéshez. Ódry Árpád jelentése a színiakadémia 1932. évi működéséről. Budapest, 1933. április 26. Gépirat. OSzMI Kt. 56.2430

¹⁵ Éves jelentés az 1933. évi működéséről.

¹⁶ Szabályzat, 1929. 4–5.

miai osztályban a gyakorlatok során a növendékek a darabok stílusának tanulmányozásából kiindulva megtanulták az egyes szerepek értékelését, kidolgozását, az összjáték jelentőségét és ezen ismeretek felhasználásával fejlesztették művészi egyéniségüket.

A gyakorlati képzés előtérbe helyezését, szerepének kiemelését mutatja az iskola vezetőségének számos új, a harmincas években bevezetett kezdeményezése. Ódry korrepetáló órákat iktatott be a tanrendbe, szavalóversenyt szervezett a hallgatók számára. Kiss Ferenc igazgatósága idején a Rádióval kötött szerződés alapján a növendékek irodalmi művek felolvasásának keretében a mikrofon előtti nyilvános szereplés gyakorlására is lehetőséget kaptak. Az Akadémia vizsgaelőadásait vidéki városokba (Kecskemét, Debrecen) is elvitték, így ismertette meg a hallgatókkal a fővároson kívüli színházi életet, az ottani közönséget.¹⁷ A színészi pálya technikai feltételeinek, körülményeinek megismerését segítették az esztendők során a tanmenetbe felvett új órák (jelmeztan, színpadtechnikai encyklopédia, a filmkészítés technikája). A tananyagot és módszereket korszerűsítő javaslatokat elfogadása és támogatása mellett a vallás és közoktatási minisztérium még egy kisebb jelentőségűnek tűnő szabályzat módosításhoz is hozzájárult. Kiss Ferenc 1942 februárjában benyújtott előterjesztésére a miniszter elrendelte, hogy az akadémiai osztályok korábbi elnevezése helyett az I.–II.–III. évfolyam megjelölést kell használni. A rendelkezés ezzel elfogadta azt az igazgatói érvelést, mely szerint „az Előkészítő Osztály most már teljesen zárt, önálló és olyan szabályszerű évfolyam, mint a többi és [...] a valóságnak megfelelő elnevezés az Akadémiánk 3 éves jellegét is kétséget kizáróan kidomborítja”.¹⁸ A tanulmányi szervezet jelképes megváltoztatása a tényleges főiskolai rang megszerzésére való törekvések egyik lépéseként értelmezhető.

Az új intézmény azonban már csak a világháború befejezése után született meg. Budapest ostromában az Akadémia épülete súlyosan megsérült, így elsőként az oktatás technikai feltételeit kellett megteremteni. Az újjáépítés Nagy Adorján ideiglenesen kinevezett igazgató vezetésével azonnal megkezdődött, de az órákat kezdetben a Vas utcai kereskedelmi iskolában és a Trefort utcai mintagimnáziumban tartották. Az 1945/46-os tanévtől Hont Ferenc főigazgató állt az intézmény élén. Az új vezető már 1945 augusztusában megfogalmazta egy nagyszabású színház- és filmművé-

¹⁷ Az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia 1937/38. tanévről szóló értesítője. LXXIV. tanfolyam. Összeállította SZENTESY Lajos az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémia titkára. Budapest, 1938. 4–5.

¹⁸ Kiss Ferenc 75.D.II/1941–42. iktatószámú előterjesztése a Szervezeti és Tanulmányi szabályzat módosítására. Budapest, 1942. február 10. Gépirat. OSzMI Kt.54.42.18, illetve a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 74.852/1942. III. 2. iktatószámú, 1942. július 16-án kelt válasza. Gépirat. OSzMI Kt. 54.42.19.

szeti intézmény terveit.¹⁹ Elképzelései szerint a főiskolai rangú intézmény feladata a magyar színművészet, filmművészet és más színjátékos művészetek és tudományok fejlesztése, ennek érdekében színművészek, rendezők, művésznevelő tanárok, tudományos kutatók képzésére van szükség.

A terveket megvalósítva a színészképző tanszak mellett az 1945/1946-os tanévben rendezőképző, színjáték-tudományi, színházvezető-képző és táncművészeti tanszaktól indítottak. Egyéves tanulmányi idejű beszédművészeti, filmművészeti és bábjáték-művészeti tanfolyamot is hirdettek. Beindult az esti tagozat, az előkészítő és – a gyakorló művészek számára a – továbbképző tanfolyam, a Színháztudományi Intézet pedig 1946 elején alakult meg. A szervezeti forma gyökeres átalakulása a gyakorlati képzésben is jelentős változásokat eredményezett. Hont Ferenc művészeti vezetésével 1945 szeptemberében a színiakadémia megnyitotta a Madách Színházat. Itt tartották a színpadi órákat, a korábbinál jóval nagyobb számú vizsgaelőadást rendeztek. A gyakorló színházra a növendékek számának ugrásszerű gyarapodása miatt is szükség volt, ugyanis a társadalmi változások hatására számos munkás- és parasztszármazású hallgató jelentkezett a felvételi vizsgákra. Elhelyezésüket biztosította az 1947 márciusában megnyílt Horváth Árpád Kollégium. A létszám emelkedése és az oktatás átszervezése nyomán bevezetésre kerülő tantárgyak a tanári kar jelentős kibővítését is megkívánták. A világháború befejezése utáni harmadik tanévben az 1919-ben megfogalmazott elképzelésből valóság lett: 1948. január 1-jétől a Színművészeti Akadémia Színház- és Filmművészeti Főiskolaként működött tovább.²⁰

HALLGATÓI ÉLET: FELVÉTELI, TANÉV, VIZSGÁK,

A Színművészeti Akadémia növendékeinek életét a hatályos tanulmányi szabályzatok kezdetektől részletesen meghatározott, szigorú keretek között tartották. A felvételi és tanulmányi vizsgák rendjéről, a tantárgyakban és tehetségfejlődésben való előrehaladás értékeléséről, a képzés során fizetendő díjakról és támogatásként kapható segély- és ösztöndíjakról, a hallgatók kötelelességeiről, a Nemzeti Színházhoz fűződő viszonyáról szóló szabályozás mindenki számára egységes és egyértelmű kötelezettségeket fogalmazott meg.

A szabályzatok rendelkezései alapján a Színművészeti Akadémiába „csak magyar nemzetiségű női és férfinövendékeket lehet felvenni, tekintet nélkül jelen állampol-

¹⁹ NÁNAY, 2005.159–161.

²⁰ NÁNAY, 2005. 177.

gári vagy politikai hovatartozandóságukra.”²¹ A felvételi vizsgálati díj lefizetése után a jelentkezőknek az igazgató vezetésével a tanári kar tagjaiból alakult bizottság előtt, zártkörű vizsga kertében kellett számot adniuk képességeikről. A felvétel feltételei közé tartozott férfiaknál legalább 17 év, nőknél legalább 15 év hiteles okmányokkal igazolt életkor; „csinos, színpadias termet, megfelelően kifejtett testi alkotás, egészséges kifejező hang, hibátlan kiejtésű beszéd.”²² (A filmszínészképző tanfolyam esetében a fizikai adottságok fontosságára külön felhívták a figyelmet.) A felvételhez szükséges volt annak igazolása, hogy a jelentkező rendelkezik annyi iskolai képzettséggel és műveltséggel, amelyet az életkorához képest minden művelt ifjútól meg lehet kívánni, illetve amely elegendőnek ígérkezik az akadémiai oktatás megértéséhez.

Hivatalos dokumentummal kellett igazolni a kifogástalan erkölcsi magaviseletet, a szülő vagy gyám írásbeli nyilatkozatával pedig azt, hogy a jelentkező megélhetése (ha szerény mértékben is) biztosított. A Rendező Képző tanfolyamra egyetemi végzettséggel jelentkezők számára kötelező volt a felvételi, míg a színészi diplomával rendelkezők ez alól felmentést kaptak. A felvétel nem volt véglegesnek tekinthető, három hónap próbaidő után a tehetségtelennek mutakozó vagy hanyag növendékeket a tanári kar döntése alapján elbocsátották. (A kellő szorgalmat, előrehaladást nem mutató hallgatóktól bármely osztályból évközben is megválhatott az Akadémia).²³

A szabályzat előírásai szerinti felvételi vizsgákra szeptember elején került sor, a felvett növendékek a beiratkozáskor befizették az előírt tandíj részletet, egyben kötelezték magukat az Akadémia házi és fegyelmi szabályainak betartására, a Nemzeti Színház előadásain való közreműködés, a különböző juttatások feltételeinek elfogadására. Az intézmény megkívánta a szülők írásbeli nyilatkozatát is arról, hogy fizetik az előírt díjakat, gyermekeiket nem korlátozzák tanulmányaikban és kezeséget vállalnak az esetlegesen általuk okozott károk megtérítéséért.²⁴

A május végéig tartó tanévet a tanévnnyitó és diplomaosztó ünnepség foglalta keretbe. A karácsonyi és húsvéti szünidőn kívül, a római katolikus ünnepnapok mellett, október 6-án és március 15-én szünetelt az oktatás. A nemzeti évfordulókról iskolai ünnepségek keretében emlékeztek meg, melyeknek szónokai a korabeli közhangulatnak megfelelően a trianoni tragédiát minden alkalommal megemlézték beszédeikben. Jelentős színészek, akadémiai tanárok jubileumai (Szigeti József, Sebestyén Károly, Tóth Imre, Rózsahegy Kálmán, Rákosi Szidi), írók, politikusok évfordulói (Petőfi, Jókai, Madách, Széchenyi), intézménytörténeti dátumok (a Zene-

²¹ Szabályzat, 1920. 10., Szabályzat, 1929. 13.

²² Szabályzat, 1920. 11.

²³ Szabályzat, 1929. 14.

²⁴ Szabályzat, 1920. 11–13.

akadémia 50. és a Színművészeti Tanoda 75. születésnapja) számos alkalmat adtak a közös ünneplésre.

A hétköznapok a tanulásról és a munkáról szóltak. A tanrend szerint délelőtt 9-től 11-ig, délután 3-tól 6-ig voltak az órák; a két időszak között külön próbákon, korrepetáláson vettek részt a növendékek, esténként pedig a Nemzeti Színházban stasizáltak. A fegyelmi szabályok megkövetelték a tanórákon való pontos és figyelmes részvételt, a házi feladatok megtanulását, elkészítését, az intézet házi- és nyilvános előadásain való részvételt. A hallgatók más színészi iskola óráit nem látogathatták, az intézeten kívül csak szaktanári jóváhagyással és igazgatói engedéllyel vállalhattak közreműködést bármilyen előadáson, rendezvényen. Az erkölcsös, illedelmes magaviseletre az intézményen belül felügyelőnő vigyázott, a színházban és egyéb nyilvános helyen való helytelen viselkedés fegyelmi vétségnek minősült.²⁵

A hallgatók tanulmányi előrehaladásukról, művészi fejlődésükről elméleti és gyakorlati vizsgákon, illetve nyilvános előadások keretében adtak számot. Az előkészítő osztály elméleti tárgyaiból az igazgató jelenlétében, míg a színpadi gyakorlatból és szavalástanból a tanári kar előtt vizsgáztak a diákok. Az akadémiai osztályok növendékei a zártkörű elméleti beszámolók mellett a decemberben és márciusban (a végzős évfolyam részére májusban) tartott nyilvános színpadi „vizsgálatokon” mutatták be művészi ismereteiket, képességeiket. A gyakorlati tantárgyból vagy tehetségfejlődésből elégtelen jegyet szerzett hallgatók pótvizsgát nem tehettek, csak osztályismétlésre volt lehetőségük, amennyiben ehhez a tanári kar hozzájárult.²⁶ Az akadémiai évfolyamokat, valamint a rendezői tanfolyamot sikeresen elvégzők színészi, illetve rendezői diplomát kaptak.

TANDÍJAK, ÖSZTÖNDÍJAK

A Színművészeti Akadémiára jelentkező hallgatóknak nemcsak tehetséggel és szorgalommal, de megfelelő anyagi háttérrel is rendelkezniük kellett. A sikeres felvételi után évente számolhattak a beíratási-, évkönyv- és tandíj összegével. A legjelentősebb közülük természetesen a tandíj volt, amelyet két részletben – a beiratkozáskor és február elején – kellett befizetni. Az 1920-as szabályzat minden évfolyamon 300 koronában állapította meg a tandíj mértékét. A háborút követő inflációs időszakban ez az összeg a pénzromlás ütemének megfelelően változott: az 1922/23-as tanévben 500, az 1923/24-es tanévben 40 000, az 1925/26-os tanévben 500 000 korona

²⁵ Szabályzat, 1929. 21–24.

²⁶ Szabályzat, 1920. 15–16.

volt.²⁷ 1926/27-től a tandíj 100 pengő lett, ennek második felét már január 15-ig kellett befizetni. Tíz esztendővel később az összeg 120, majd 1942-ben 200 pengőre emelkedett.²⁸ A Filmszínészképző Tanfolyamon 250, míg a Rendezőképző Tanfolyamon 400 pengő tandíj (ebből 280 üzemi költség) fizetéséről tájékoztattak a felvételi hirdetések.

A tehetséges és szorgalmas, ám szegénysorsú tanulók tandíjmentességért folyamodhattak a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. A tandíj egészének, vagy fele részének elengedésére az akadémiai osztályok növendékei számíthattak, de az intézmény tanárainak, tisztviselőinek, színészeknek vagy más színházi alkalmazottaknak gyermekei már az előkészítő osztályban is részesülhettek mentességben. Az arra érdemtelennek bizonyuló diáktól a kedvezmény megvonható volt.²⁹

Az anyagi nehézséggel küzdő hallgatók konkrét pénzügyi támogatásra is számíthattak. Budapest főváros 1876-ban alapított ösztöndíjat, illetve segélydíjat, melyet az utolsó osztályt végző növendékek kaphattak. A másod- és harmadévesek még a Nemzeti Színház négy ösztöndíjára, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter hat segélydíjára is pályázhattak. Az összegek a tanári kar javaslata alapján kerültek kifizetésre, a kötelességeit elmulasztó támogatottól a díjak évközben is megvonhatók voltak.³⁰ Az állami támogatás mellett magánszemélyek és társadalmi szervezetek is segítettek az ifjú művészeket. A Sebestyén Károly és Csillag Iona által létrehozott alapítványok segélydíjai, Mihó Ernő énektanár, Bárdos Artúr, Hevesi Sándor jutalomdíjai, a Magyar Háziasszonyok Országos Szövetsége ösztöndíja is szerepel az évkönyvek köszönetnyilvánításaiban. Az 1920-as években természetbeni adományként reggeli, ebéd, „öszonna” felajánlásával támogatták a hallgatókat a Vendéglősök és Kávésok Ipartestületének tagjai, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület, vagy a Terézvárosi Társaskör.³¹

A SZÍNműVÉSZETI AKADÉMIA HALLGATÓI

A Színművészeti Akadémia két világháború közötti működéséről, szervezeti és tanulmányi viszonyairól elsősorban a szabályzatok és az évenként megjelentetett

²⁷ Értesítő, 1923–1925. 68.

²⁸ Az összeget a minisztérium 1942. február 21-én kelt, 30.495/1941. III. számú iratával engedélyezte. OSzMI 54.42.17.

²⁹ Szabályzat, 1920. 15.

³⁰ 1929-ben a Nemzeti Színház támogatása 100 pengő, míg a miniszteri segélydíj összege 220 pengő volt. Szabályzat, 1929. 20.

³¹ Értesítő, 1927/28. 25.

Értesítők alapján tájékozódhatunk, mivel a vizsgált korszakból nagyon csekély mennyiségű eredeti irat maradt fenn. Az intézmény hallgatóságára vonatkozó dokumentumok tekintetében sokkal kedvezőbb a helyzet. A 19. század közepétől működő intézmény hallgatói anyakönyvei kisebb hiányokkal 1884-től állnak rendelkezésre, 1919-től teljes sorozatot alkotnak.³² Az akadémia növendékeinek személyes és tanulmányi adatait rögzítő kötetekből hiteles információk gyűjthetők az egyes személyekre vonatkozóan, a korszak hallgatóságának összességét tekintve pedig társadalomtörténeti jellegű statisztikai elemzések készíthetők a források alapján.

Az 1920-as évek nyomtatványai a növendékek nevét/színészi nevét vagy névváltoztatát, születési idejét, helyét, lakóhelyét, vallását, az apa/gyám nevét, foglalkozást, lakóhelyét tartalmazzák. A tanulmányokra vonatkozóan a beiratkozás éve, az évfolyam, az esetleges évisméltés, vagy az intézményből való kilépés időpontja és oka (önként vagy a tanári kar döntése alapján távozott) került feltüntetésre. Az 1923/24-es tanévtől az iskolai végzettség is szerepel, valamint a szaktanárok által adott érdemjegyeket is bejegyezték az adott tanulmányi évnél.

1939-től új típusú anyakönyveket vezettek be, amelyek a korábbiaknál jóval bővebb adattartalommal rendelkeznek, mivel a tanulmányi időszak során a növendékekre vonatkozó számos új információt rögzítettek.³³ Ezekben a kötetekben a következő adatok is olvashatók: az apa születési ideje, helye, vallása, esetleges vallás változtatása; az anya neve, születési ideje, helye, vallása, esetleges foglalkozása; az apai és anyai nagypapa születési ideje, helye, vallása, foglalkozása; az apai és anyai nagymama neve, születési helye, ideje, vallása. A továbbiakban az 1919–1946 közötti tanévekben beiratkozott akadémisták adatbázisban rögzített adatai statisztikai elemzésének eredményeit ismertetjük.

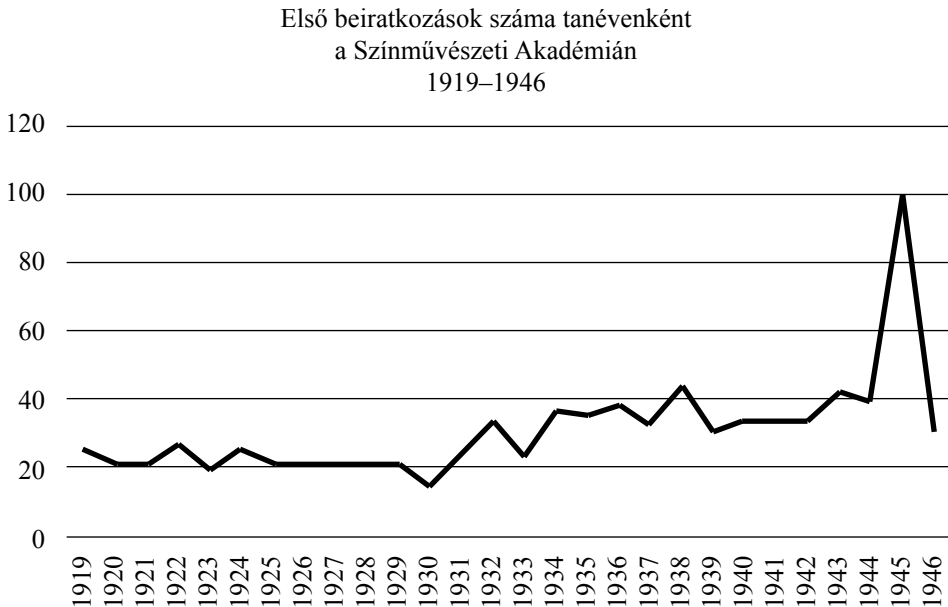
A HALLGATÓI LÉTSZÁM ALAKULÁSA

Az anyakönyvi bejegyzések alapján a vizsgált negyedszázados korszak tanéveiben 1056 felvételt nyert növendék iratkozott be a Színművészeti Akadémiára. 1945-ig – két kísérletinek bizonyuló esztendő kivételével – csak színművészek képzését végezte az intézmény, a II. világháborút követő első esztendő azonban már jelezte,

³² A tanulmány időszakára vonatkozó anyakönyvek jelenleg a Színház- és Filmművészeti Egyetem Rektori Hivatalában található, kutathatóságukat az Egyetem biztosítja.

³³ Az anyakönyvek feldolgozása során tapasztalható volt, hogy az előkészítő osztályba felvett hallgatók esetében csak a legfontosabb azonosító adatok (név, születési hely, idő) kerültek rögzítésre, majd azoknál a növendékeknél, akik folytathatták tanulmányaikat, sor került a többi oszlop kitöltésére is.

hogy megkezdődött a művészeti ág legszélesebb körét felölelő, új ideológiai alapokra épülő főiskola kialakítása. A változást jól érzékelteti az iskolába első alkalommal beiratkozó hallgatók létszámát mutató grafikon alakulása:

Az 1919–1929 közötti évtizedben, kisebb hullámzással 20–30 fő között mozgott az előkészítő tanfolyamra felvettétek száma. Az 1930-as visszaesés – amely talán az új szervezeti és tanulmányi szabályzat bevezetésével is magyarázható – után a harmincas években átlagosan 40 tanulmányait megkezdő növendék iratkozhatott be az Akadémiára. Az 1945-ös adat azt jelzi, hogy az iskola kapui új társadalmi rétegek – a parasztság és munkásság – gyermekei számára is szélesre tárultak, hiszen a nappali és esti tagozaton színészképzésre felvett hallgatók száma a többszörösét tette ki a két világháború közötti időszak beiratkozásainak. A fenti grafikonon (az egyértelműbb összehasonlíthatóság érdekében) csupán a színművészek száma került feltüntetésre. A II. világháborút követő első esztendőben azonban rendezők, táncművészek, színházi vezetők és gyakorló színészek továbbképzése is megindult, így összességében több mint 200 fő kezdhette meg tanulmányait az újjászerveződő intézmény falai között.

A HALLGATÓK NEMEK ÉS FELEKEZETEK SZERINTI ARÁNYA

A színművészképzés sajátosságából adódóan természetes, hogy az Akadémia – alapításától kezdődően – nyitva állt mindkét nem jelentkezői előtt. Az 1056 művészjelölt között 588 volt a női és 468 a férfi hallgatók száma, vagyis adatokkal igazolható az a talán nem meglepő tény, hogy a hölgyek létszáma 10% -kal meghaladta a férfi növendékekét.

A felekezeti hovatartozással kapcsolatban igen figyelemre méltó megállapítások fogalmazhatók meg, mind az arányokat, mind azok időbeli megoszlását tekintve. Az 1056 beiratkozás közül 1012 esetben (95%) került sor a „növendék vallása” oszlop kitöltésére. A hallgatók között a római katolikusok alkották a legnépesebb felekezetet (600 fő – 59%), második helyen, jóval kisebb nagyságrendet képviselve a reformátusok következtek (171 fő – 17%), majd közel azonos arányban az izraelita vallásúak (164 fő – 16%). Az evangélikus közösséget 60 fő képviselte, míg 10 görög katolikus, 4 görög keleti, 1–1 unitárius, illetve anglikán mellett 1 felekezet nélküli növendék beiratkozását is rögzítették az anyakönyvek.

A három legnépesebb felekezet tanévenkénti megoszlását tartalmazó alábbi táblázat (lásd a következő oldalon) alapján időbeli változások is nyomon követhetők.

Az 1920-as évek első felében az izraelita hallgatók közelítették a római katolikusok éves számának a feléhez, majd a harmincas évek elejétől a háború végéig számuk jelentősen visszaesett, 1940–1944 között egyáltalán nem jelennek meg az új növendékek között. Ezzel párhuzamosan a római katolikusok aránya átlagosan a duplájára emelkedett. Az 1945-ös esztendőnél szereplő kiugró adatok valószínűsíthetően a világháború éveiben kialakított helyzetre adott válaszként magyarázhatók. Az izraelita növendékek Akadémiától történő távoltagegyesítés bizonyosan Kiss Ferenc személyéhez és igazgatói működéséhez köthető. Az Akadémiát 1937–1944 között vezető művész a Színművészeti és Filmművészeti Kamara elnökeként a színházi életben szigorú következetességgel hajtotta végre a zsidótörvényeket, a nyilas hatalom átvétel után a Nemzeti Színház vezetését is elvállalta. Tevékenységéért a népbíróság háborús bűnösneként marasztalta el.³⁴

³⁴ <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kiss-ferenc-7641F/> (letöltés: 2018. november 28.)

Tanév	Izraelita	Református	Római katolikus
1919	8	1	13
1920	4	5	12
1921	7	2	11
1922	10	3	13
1923	5	3	12
1924	6	2	15
1925	6	3	12
1926	5		13
1927	7	2	12
1928	1	5	14
1929	3	6	10
1930	4	4	7
1931	6	4	12
1932	7	4	20
1933		4	17
1934	4	5	24
1935	3	9	20
1936	8	7	22
1937	4	3	25
1938	4	10	28
1939	1	6	24
1940		8	23
1941		7	23
1942		6	26
1943		14	24
1944		11	29
1945	52	27	88
1946	9	10	51
	164	171	600

A NÖVENDÉKEK SZÁRMAZÁSI HELY SZERINTI MEGOSZLÁSA

Az 1919–1946 között beiratkozott 1056 hallgató adatait áttekintve 30 esetben nem tüntették fel a születési helyet, 14 diák Magyarországon kívüli városokban (Bécs, Bukarest, Hamburg, New Haven, Prága, Strasbourg) látta meg a napvilágot. 1006 növendék beazonosíthatóan a történelmi Magyarország megyéiből és jelentősebb városaiból érkezett az Akadémiára.³⁵ A két világháború között tanulmányokat folytató diákok fele még a Monarchia fennállásának éveiben született, így természetesen a Trianon után elszakított területek települései is szerepelnek a nyilvántartásokban.

A származási helyek alapján a főváros vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen, hiszen az anyakönyvekben Budapest 577 alkalommal szerepel, 57%-át adva ezzel az intézmény hallgatóságának. A jelentősebb városok nagyságrendileg csak egymással vethetők össze. Közülük tíz főnél többet küldött Kolozsvár (16) és Nagyvárad (12), 5–10 fő között követik az erdélyi településeket Pécs (9), Arad (7), Kassa (5). A sort Brassó, Győr, Sopron, Temesvár (4–4 fő), Eger (3 fő), Pozsony, Zágráb, Szabadka (1–1 fő) zárja.

A megyék sorából kiemelkedik Pest–Pilis–Solt–Kiskun (50), amelyet nagyságrendileg csak Csongrád tud megközelíteni (31 fő). Tíznel több hallgatót 9 megye küldött, sorrendjük a következő: Hajdú, Zala (17), Békés, Borsod, Somogy, Vas, Veszprém (13), Jász–Nagykun–Szolnok, Szabolcs (12). Az 5–10 fővel megjelenő közigazgatási egységek sorából az ország északi területei emelkednek kissé a többiek fölé: Szatmár, Zemplén (9), Nógrád, Nyitra (8), Komárom (7). A legkevesebb hallgatót küldő megyék között erdélyiek és felvidékiek találhatók nagyobb számban.

A HALLGATÓK TÁRSADALMI HELYZETE

A tanulmányi forrásokból a beiratkozások 90%-a esetében (954 fő) ismert a szülők/gyámok foglalkozása, amely alapján a hallgatók társadalmi helyzete megítélhető. A legnépesebb csoportot a hivatalnok, állami alkalmazott szülők gyermekei alkotják (268 fő). A második és harmadik helyet közel azonos arányban a kisiparos (124 fő), valamint a különböző humán értelmiségi – tanár, ügyvéd, író – pályákon (114 fő)

³⁵ A települések közigazgatási besorolása LELKES György: *Magyar helységnevé-azonosító szótár*. Talma, 1998. című kiadványának felhasználásával készült.

működő apák, gondviselők foglalják el. Őket a vállalkozók, magánzók (86 fő) és a kereskedők (77 fő) családjaiból érkezett növendékek követik. A művészeti életet 54 hallgató képviseli, közülük 34 a színházi világhoz kapcsolódik. 37-37 fő a reál értelmiségiek (orvos, gyógyszerész, mérnök) csoportjába sorolható. A társadalmi ranglétra két szélén helyet foglaló csoportokhoz – nagybirtokos, arisztokrata és paraszti, földműves – tartozó növendékek száma elenyésző a vizsgált időszakban.